

БӨЛІМ: ҚАЗАҚСТАН ТАРИХЫ

XX ҒАСЫРДЫҢ 20-30 ЖЫЛДАРЫНДАҒЫ ҚАЗАҚСТАНДАҒЫ МЕКТЕПТЕРДІҢ ДАМУЫ: ДӘСТҮР ЖӘНЕ ЖАҢАШЫЛДЫҒЫ

ЖАРИЯЛАНДЫ
12.06.2024СІЛТЕМЕ
https://bilimger.kz/156273/

Болатхан Қастер

Магистрант

Түйін. Мақалада XX ғасырдың 20-30 жылдарында мұрағаттық материалды талдау негізінде Қазақстанда білім беру саласын дамытудың негізгі тенденциялары айқындалады. Автор XX ғасырдың 20-30-жылдарындағы білім беру саласын басқару жөніндегі Үкіметтің қаулысын дәлелді дәлел ретінде пайдаланады, осы саланың даму ерекшеліктерін ашып, елде ұйымдастырылған мектептердің аймақтық көрсеткіштеріне талдау жасайды, олардың статистикалық мәліметтерін көрсетеді. Құжаттық базаны пайдалана отырып, мектептердің ашылу жоспарларының бұзылуының негізгі себептерін анықтайды. Мамандардың тапшылығы және мектептердің материалдық-техникалық жағдайының төмендігі сияқты білім беруді дамытуға кедергі келтіретін факторларды қарастырады.

Кілт сөздер. Қазақстан, мемлекет, білім беру жүйесі, Кеңес мектебі.

РАЗВИТИЕ ШКОЛЫ В КАЗАХСТАНЕ В 20-30-Е ГОДЫ XX ВЕКА: ТРАДИЦИИ И МОДЕРНИЗАЦИИ

Аннотация. В статье выявляются основные тенденции развития сферы образования в Казахстане в 20-30-е годы XX века на базе анализа архивного материала. Автор использует в качестве доказательного аргумента постановления правительства по управлению образовательной сферой в 20-30-е годы XX века, раскрывая особенности развития данной отрасли, дает анализ региональных показателей

школ, организованных в стране, отражает их статистические данные. Используя документальную базу, выявляет основные причины срыва планов открытия школ. Рассматривает факторы, препятствующие развитию образования — такие, как дефицит специалистов и низкое материально-техническое состояние школ.

Ключевые слова. Казахстан, Государство, система образования, Советская школа.

XX ғасырдың 20-30 жылдарында Қазақстанда білім беру жүйесінде айтарлықтай өзгерістер болды, олар оқытудың дәстүрлі әдістеріне де, жаңа инновацияларды енгізуге де әсер етті. Жас Социалистік республикада бұл ескірген техниканы игеруге сауатты адамдар жеткіліксіз болды. Бұл патшалық Ресейден мұра болып қалды. Ел халқының 75% — дан астамы сауатсыз болды [1]. Сондықтан мемлекет халықтық білім беруді дамытуға, жаңа зиялы қауымды даярлауға басымдық бергені кездейсоқ емес. Демек, бәрі Ресей Кеңес үкіметінің негізгі өкімдері мен қаулылары Қазақстан Республикасының аумағында да таралды [2].

1917-1919 жылдары Кеңес мемлекетінің алғашқы іс-шаралары мемлекеттік білім мен халықтық ағартудың бірыңғай жүйесін құру, онсыз ұлттық мәдениетті одан әрі көтеру мүмкін болмас еді. 1917 жылы қарашада Үкіметтің жарлығымен бастапқыда РСФСР ВЦИК жанындағы Мемлекеттік ағарту комиссиясы құрылды, ол халық ағарту комиссариаты мәртебесін алды [3].

Қазақстан үшін РСФСР Халық Комиссариатының 1919 жылғы 31 қазандағы «ұлттық азшылық мектептері туралы» қаулысы ұлттық республикаларға ана тілінде оқытатын жалпы білім беретін, мектептер, орта және жоғары оқу орындарын ашу құқығын белгіледі. Жетісуда патшалық пен Уақытша үкімет кезінде «орыс-жергілікті» деген атқа ие болған барлық мектептер бірқатар ұлттық еңбек мектептеріне айналды және мемлекет есебінен толық қамтылған интернаттар ашылды. Алғашқы интернаттардың бірі 1919 жылы Шымкент уезінде ашылды [4].

1919 жылы 26 желтоқсанда «РСФСР халқы арасында сауатсыздықты жою туралы» Халық Комиссарлары Кеңесінің Жарлығы шыққаннан кейін сауатсыздықты жою бойынша кең ауқымды жұмыс қабылданды [5]. 1919 жылдың соңында сауатсыздықты жою туралы Жарлықты шығару фактісі жас мемлекеттің халықтарға білім беруге көңіл бөлгенін тағы бір рет көрсетеді.

Ересектерді оқыту жұмысына мұғалімдер тартылды. Белсенді қолданылды және басқа мәдени күштер-агрономдар, дәрігерлер және т.б. 1920 жылы 19 шілдеде арнайы орган құрылды – сауатсыздықты жою жөніндегі Бүкілресейлік төтенше комиссия (ликбез ТЖК), сауатсыздықты жою ісін күнделікті басқару үшін Үкіметтің шешімімен [6].

Жаңа кеңестік мектепте халыққа білім беру органдары мұғалімдерді есепке алу және

мамандығы бойынша жұмыс істемеген, бірақ жұмыс істегісі келетіндерді педагогикалық қызметке тарту бойынша жұмыс жүргізді. 1919 жылдың қыркүйегінде Верный, Челкар, Орынбор, Торғай, Қарабұтақ, Ойыл, Орал, рғыз қалаларында 2 айлық мұғалімдер курсы жұмыс істей бастады; 1920 жылдың бірінші жартысында-Ақмола, Семей қалаларында. Мұғалімдер тек қазақ және орыс мектептері үшін ғана емес, сонымен қатар және басқа ұлттардың балалары үшін. Мәселен, Петропавлда 1920 жылы неміс мектептері үшін 50 мұғалім даярланды.

Өлкеде 1919-1920 жылдары толық мәліметтерден алыс, 1-ші және 2-ші сатыдағы мектептер үшін 2500-ге жуық мұғалім қысқа мерзімді курстарда оқыды. Бұл республиканың халықтық білім беру органдарына 220 мың балаға дейін оқыған 3600-ге жуық мектеп ашуға мүмкіндік берді [7].

Болашақ педагогтар Орынбор, Омбы, Самара, Мәскеу, Ташкент жоғары педагогикалық оқу орындарына оқуға жіберілді. Мәселен, 1920 жылы Мәскеуде республиканың әртүрлі уездерінен 13 адам мектеп-нұсқау курстарында оқыды; Ақтөбе уезінен 2 адам Мәскеуге және 10 адам Орынборға пединститутқа оқуға жіберілді [8].

1919 жылы желтоқсанда Шығыс халықтары үшін, атап айтқанда, Қазақстан үшін «РСФСР халқы арасындағы сауатсыздықты жою туралы» Жарлықтың қабылдануы ерекше маңызға ие болды, ол бірінші кезекте «жұмысшылар мен шаруалардың өзін-өзі тәрбиелеуі мен өзін-өзі дамытуына жан-жақты мемлекеттік көмек көрсетуді» көздеді.

1919 жылы тамызда ұлттарды ағарту жөніндегі Бүкілресейлік съез өтті, ол «орыс емес халықтарды ағарту ісін ұйымдастыру туралы ережені» [9] қабылдады, онда оқулықтар шығару, мұғалімдер даярлау, ұлттық мектептердің оқу-материалдық базасын нығайту шаралары қарастырылды.

Жетісу және Сыр-Дарья облыстарында 1919 жылы 54236 оқушысы бар 410 мектеп жұмыс істеді, оның ішінде 23786 қазақ баласы [10].

Мектептерді оқулықтармен және оқулықтармен қамтамасыз ету мәселесі маңызды болды.

Аударма оқулықтарының болмауы Қазақ ұлттық мектебінің дамуын кешіктірді. Қазақ тілінде болмаған ғылыми терминологиямен байланысты күрделі қиындықтар болды. Бірақ кейіннен аударма оқулықтарымен қатар қазақ тіліндегі түпнұсқа оқулықтар мен басқа да мектеп әдебиеттері пайда болды. Қазақ тілінде тұрақты оқулықтар жасау сауаттылықты арттыруға, оқыту сапасын жақсартуға және білімді игеруге ықпал етті. 1940 жылғы 10 қарашада Қазақ КСР Жоғарғы Кеңесінің V сессиясында «Қазақ жазуын орыс графикасы негізінде латын тілінен жаңа әліпбиге көшіру туралы» заң қабылданады [12].

1934 жылы халықтық білім беру саласында жаңа мемлекеттік бағдарлама

қабылданды, ол бойынша білім беру-тек қалада ғана емес, ауылда да жеті жылдық көлемде жалпыға бірдей міндетті политехникалық оқытуды жүзеге асыру [13].

Бастауыш жалпы білім беруді жүзеге асырудағы қиындықтар орта мектептің дамуына әсер етті, мысалы, 1934 жылға дейін орта мектептер 6-10% болды. 1936-1937 оқу жылында республикада 212 жеті жылдық қазақ мектебі болды: оның тек 79-7 7-ші сыныптар, ал 17 орта қазақ мектептерінде 40 оқушысы бар 10-шы сыныптар болды [14]. Революциядан кейін 10 жыл өткен соң Қазақстанда бастауыш және жеті жылдық білім беру бойынша статистикалық деректер Халық ағарту және қазақ халқының мәдени деңгейінің көтерілуі саласындағы елеулі табыстарды айғақтайды.

Егер 1914-1915 жылдары Қазақстанда тек қалалық және ауылдық жерлерде барлық типтегі мектептер 2006, мұғалімдер — 3319, оқушылар — 105059 болса, 1927-1928 жылдары сол сияқты: мектептер — 3927, мұғалімдер — 7883, оқушылар - 273584 [15].

Қазақстанның оңтүстік өңірлерінде Солтүстік өңірлермен салыстырғанда халықтық білім мен сауатсыздық өте күрт артта қалды. Кеңес мектептеріне баруға тыйым салатын Шығыс әйелдерінің ерекше жағдайы және діндарлық деңгейі.

Қазақстан мектептерінде сақталған негізгі дәстүрлердің бірі қазақ тілін, әдебиеті мен мәдениетін зерделеу арқылы ұлттық бірегейлікті нығайту болды. Осы кезеңде қазақ әліпбиі бекітілді, бұл мектеп білімінде қазақ тілінің дамуына ықпал етті.

Сонымен қатар, мектептерде оқытудың жаңа әдістері мен инновациялар енгізіле бастады. Заманауи оқу материалдары мен технологияларды қолданатын жаңа мектептер ашылды. Физика, химия, биология сияқты жаңа пәндерді енгізу Қазақстандағы білім берудің заманауи дамуына көмектесті.

Сондай-ақ, осы кезеңде мектептер мен оқу орындарының белсенді құрылысы басталды, бұл халықтың барлық топтары үшін білім берудің қолжетімділігін арттыруға ықпал етті. Мұғалімдердің біліктілігін арттыру және оқу бағдарламаларын жақсарту үшін жағдайлар жасалды [16].

Осылайша, XX ғасырдың 20-30-шы жылдарында Қазақстанда мектептердің дамуы дәстүрлердің сақталуымен және жаңа инновациялардың енгізілуімен байланысты болды, бұл білім беру сапасын жақсартуға және социалистік қоғам құру үшін кадрлар даярлауға ықпал етті.

Пайдаланылған әдебиеттер

1. Социалистическое строительство в Казахской АССР. Экономико-статистический справочник за 1920-1925 гг. М. — Алма-Ата, 1936, с. 179

2. Сулейменов Р.Б. Бисенов, Социалистический путь культурного прогресса отсталых народов. АлмаАта, 1967.
3. Темирбаев К.М., Украинцев В.В. Очерки истории советской культуры. М., 1980, с.52
4. Сулейменов Р.Б., Бисенов Х.И. Социалистический путь культурного прогресса отсталых народов. Алматы, 1967, с.79
5. Темирбаев К.М., Украинцев В.В. Очерки истории советской культуры. М., 1980, с.52
6. Культурное строительство в Казахстане. Сб. документов и материалов (1918-1932). Т.1. Алма-Ата, 1965, с.60
7. Народное просвещение КазССР. Сб. документов и материалов (1917-1939 гг.).- Алма-Ата, Казучпедгиз, 1957, с.120
8. Елагин А.С. Социалистическое строительство в Казахстане, с.212-213
Культурное строительство в Казахстане. Сб. документов и материалов (1918-1932). Т.1. Алма-Ата, 1965, с.60
9. Покровский С.Н. Победа Советской власти в Семиречьи. Алма-Ата, 1967, с.79
ЗЦГАРК, ф.81, оп.1, д.21, л98
10. Бисенов Х. Культурное строительство в Казахстане в восстановительный период (1921-1925 гг.). АлмаАта, 1965, с.11
11. Директивы ВКП(б) и постановления Советского правительства о народном образовании. Сб. документов за 1917-1947 гг. Сост. Н.И. Болдырев.- Вып.1-2.М.:Изд.А1Ш РСФСР, 1947, с. 145.
12. Народное образование в СССР. Общеобразовательная школа: Сб. документов (1917-1973 гг.). М:Педагогика, 1974, с. 111-113
13. Сембаев А.И. Очерки по истории казахской советской школы. Алма-Ата: Казучпедгиз, 1956, с.239
14. Сборник, законов КазССР и Указов Президиума Верховного Совета КазССР. 1938-1957 гг. Алма-Ата:Казкнижиздат, 1958, с. 78
15. Народное образование в СССР. Общеобразовательная школа.- Сб. документов (1917-1973 гг.). М:Педагогика, 1974, с.42
16. Сембаев А.И. Очерки по истории казахской советской школы. Алма-Ата: Казучпедгиз, 1956, с.239